

הרב נחום אליעזר רבינובייך והרב יצחק שילת

דף חדש מטיווטת משנה תורה בעצם כתב יד קדשו של הרמב"ם ז"ל

דף הטיווטה בההדרת הרב יצחק שילת

הגניזה הקהירית, שמקומה היה סמוך למקום מגוריו של הרמב"ם ז"ל בפוסטאט (פרבר של קהיר), שימרה לנו אוצרות יקרין ערך בכל מקצועות התורה. בין המגילות שנמצאו בגניזה, נתגלו לא מעט דפים הכתובים בעצם כתב יד קדשו של הרמב"ם ז"ל. רובם דפים בוודאים מנשיאות ראשונות (טיווטות) של חיבוריו, ומיועטם איגרות ותשבות. זיהויו הוודאי של כתב ידו של רבנו התאפשר הודות להשוואה פאליאוגרפית מדעית של חתימת ידו המופיעה על כמה מאיגרות אלה, עם החתימה המפורסמת "הוגה מספרי אני משה בר' מימון ז'צ'לי" המתנוססת על כתב יד אוקטפורד 577 של ספרי מדע ואהבה, עם כתב היד של הטיווטה (שכבר מתוכן מוכח, על פי המחקיקות וההוספות שנעשו בהן, שהמחבר הוא שכותב).

בין דפי הטיווטותבולטים דפים של טיווט משנה תורה. עד היום נמצא ופורסמו כעשרים דפים כאלה, רובם ככלום כתובים משני עבריהם. צילום משובח של דפים אלה, ופירוט מקומות פרסומיהם, הופיע לפני שנים אחדות בתוך 'משנה תורה לרמב"ם - מדע ואהבה - הספר המוגה', בעריכת רשי'ז הבלין (הוז' מכון אופק, ירושלים-קליבלנד תשנ"ז, עמ' שעה-תז). ביאורים והערות לרוב הדפים מאות ר"מ לוצקי הופיעו בסוף מההדרת הרמב"ם של האחים שולציגנגר (ניו יורק תש"ז). כל הדפים הללו, להוציא אחד, לקוחים מספר משפטים (מהלכות שכירות, שאלה ופיקדון, מלוה ולוה, טוען ונטען). היוצא מן הכלל הוא הדף הראשון של הלכות נזקי ממון, שכבר פורסם, ואליו מצטרף הדף שאנו מהדים לראשו בזה, שאף הוא מהלכות נזקי ממון. אמנס, באמת אין יוצא מן הכלל. ר"א הורביץ כבר הצבע על כך (במאמרו ביהדותם ליה, תשרי תשל"ד, עמ' 32), שבਮתקנות שתכנן הרמב"ם תחילת ספר משפטים הכיל כנראה את הספרים נזקיין, קניין ומשפטים. הדף שכבר פורסם, המכיל את ראש הלכות נזקי ממון, הוא, לפי הcotורת שבראשו, הדף הראשון של ספר משפטיים בנוסחו המקורי.

נציג כאן תחילתה את הדף שכבר פורסם על ידי לוצקי והורביץ (כ"י קימברידג' 8.1 T-S 10K), עם תיקונים והשלמות של הקרייה לפי עניות דעתנו (סוגרים עגולים - מחיקה בכח'י; סוגרים מרובעים - השלמה משוערת) :

הרבי נחום אליעזר רבינובייך והרבי יצחק שילט

ספר אחד עשר והוא ספר משפטיים

הכלכותיו ארבע עשרה וזה הוא סדורן [הנא?] יכתב אלמקאלאת [או: אלמקולאת]
נמצא כל המצוותכו

הכלכות (נזיקים) [נמחק, ונכתב מעליו] נזקי ממון
יש בכללן ארבע מצוות עשה וזה הוא פרטן
א' דין השור ג' דין הבור ב' דין ההבער
ד' דין הבעירה וב[אור] מצוות אלו בפרקם אלו

פרק [ראשון]
כל נשפחה הייתה בראשותו של אדם שהזיקה
הבעלים חiybin לשלם (אחד בהמה ואחד החיה ואחד העופות) [נמחק, ונכתב מעליו]:
שהרי ממונם הזיק
שנ' כי יגוף שור איש
את שור רעהו וככ' אחד השור ואחד שא[ר]

הערות:

א. מן הכותרת נראה כי ב邏וגת הראשונה היו בחיבור רק שנים עשר ספרים. הספר האחד עשר היה ספר משפטיים, והוא כלל את הספרים נזיקין קניין ומשפטים, שסדר הכלכותיהם בנוסח הסופי הוא חמש עשרה, באחת יותר מן הalogת הראשונה, ר' لكمנו הערה ד'. לאחר מכן החליט הרמב"ם לחלק את הספר לשולשת ספרים (כדוגמת מסכת נזיקין - "יכולת נזיקין חדא מסכתא היא" - שחולקה לשולש בבות: האחת עוסקת בענייני נזיקין, האחת בענייני משפטיים והאחת בענייני קניין [הערת ידידנו ר' עוזרא שבט]).

ב. המילים הערביות שבסוף השורה השנייה הטענה הן תזכורת שהרמב"ם נתן לעצמו להשלים כאן את שמות כל ארבע עשרה הכלכות ואת פירוט מצוותיהן, כמוago בראש שר הספרים (תרגום התזכורת: [כאן?] לכתב את המאמרים [או: המאמרות, הקטיגוריות]). ומכךנו תזכורות כגון אלה, שהרמב"ם כתבן לעצמו, בטיעות של פיהם"ש.

ג. 'כו' בשורה השלישית איןו לא כי'ו ולא פ'יו (שאין מתאימים למנין המצוות בספרים אלו), וכן לא 'בו' (שאין מופיע בפתחות שאר הספרים), אלא נראה: כו', כמו: וכו' צורת כתיבה זו מצוייה הרבה בכתב-יד, ולפעמים גם אצל רבנו, ר' רמב"ם מדויק', מדע, מנין המצוות הקצר שהקדמה, מ"ע לג, הערת 5.

הרבי נחום אליעזר רבינוביץ' והרבי יצחק שליט

כ"י קיימברידג' T-S NS 219.43 (צד א')

ד. שינוי השם מ'נזיקים' ל'נזקי ממון' מלמד אולי שהכוונה הראשונה הייתה לכלול את הל' נזקי ממון ואת הל' חובל ומזיק יחיד, וזה הוא מקור המנין של ארבע עשרה הלוות הניל הערת א'.

ה. רבנו שינה את סדר הבור וההבער על ידי שינוי המספר, וכייה בנוסח הסופי.

עתה ניגש לדף שאנו מפרסמים כאן לראשונה. דף זה זווהה כבר כאוטוגרפ בקטלוג של ר' Robert Brody, A Hand-list of Rabbinic Manuscripts in the Cambridge Genizah Collections, Cambridge 98, Vol. I, p. 117 למיטב ידיעתנו טרם פורסם עד כה. הדף מוטשטש בחלקו הגדול, וקריאתו קשה. אולם, היהות וכל מלה שיצאה מעטו של רבנו הגדול יקרה לנו, לא חסכנו מאמץ כדי לזיהות כל מה שניתן להזות מדף זה.

להלן אנו נתונים תחילת את נוסח הדף כתבו, בחלוקת לשורות בכתב-היד, לפי הזיהוי הבסיסי וההשלמות המשוערות שלו (י. ש.). [השלמות אלה נתונות בסוגרים מרובעים; סוגרים עגולים מציננים מחיקה בכתב-היד; הסימן "הוא במקום סגולתא שרבענו מסמן בה סוף הלכה ותחילת הלכה חדשה]. אחריו ניתן נוסח כתב-היד כשהוא משולב בנוסח הסופי של הל' נזקי ממון לפי מהדורות יד פשוטה' מאת ראש הישיבה הרנ"א רבינו ביב' שליט'א, עם הערוותיו.

כ"י קימברידג' T-S NS 219.43

צד א'

[הלוות נזקי ממון ז, ו-ט]

או שחרפר בחזר ברוות שיחים ומע[רות] ב[ע]ל
השור חייב בנזקי חצר ובעל חצר[ר] חייב [ב]נזקי
הבור שהרין עליו לסתמו" הזיק בעל הבית את
השור אם (לא) הזיקן [שלאל] לדעת פט[ור] שהרין
אומר לו למה נכנסת שלא [ברשות עד שיש] גגתי
[בך] ואם הזיקן בדעת חייב [נזק שלם מ]פני
שייש לו רשות [להוציאו] מושותו אבל להזיקן
אין [לו רשות ...] ל... שמין
ל ... שבר כל[י] ...
חי... אין אומרין [מ]זיק קח

הרבי נחום אליעזר רבינובייך והרבי יצחק שליט

כ"י קיימברידג' T-S NS 219.43 (צד ב')

אתה את הכל' ה[שבר] ושלם ... דמי [כ[לי]
פחת [הכ[לי] ... ונותן לו
...
כל ה[פ]חת אם ... המ[זיק] מועד [או] חצי
הפחית אם היה تم שני [מה[יה] לו]
(לט) לנזק ... פחת נבלה על הנזק
ושבח נבילה חולקין המ[זיק והנ[זק] כיצד
שור שווה מאותים שנגחוה [ו] ממת והר[וי הנבלה]
שווה בשעת מיתה מ[אה] ...
עמدهה בדין והרי היא שונ[ה] ...

צד ב'
[חלכות נזקי ממון ז, ט-יג; ח, ח; ח, א-ד]

המ[זיק] משלם לו אלא מ[אה] ואם [ה[יה] تم [משלם]
חמשים מגופו שבחה הנבלה ...
בשעת עמדה בדין מאה ועשרים [ה[רי] זה]
משלם לו] תשעים אם היה מועד ואם ...
חמ[שה] וארבעים [זה] הוא שני וגמ[את המת]
יחוץן [ש[ב]ח המת חוץין ... על (הנזק) המ[זיק ל[טרוח]
بنבל[ה] ... מ...
הש[ו]ר לבור ...
ונותנה לנזק ...
שני כסף [יש[יב לבעל[לו] וה[מת] מלמד [שהו]א]
חייב להשיב הנבלה ופחית ש ...
לnezק ואם היה tam משלם ...
[מכאן בכתב יותר קטן]
שור שלישראל שנגח שור שלנכרי בין tam [בין מועד] פטור [ל[פי]
שאין הגויים מהיבין בנזקי ממונו ו... [כדין]יהם
ושור שלנכרי שנגח שלישראל בין tam בין מועד משלם נזק
שלם קנס הוא לגויים לפי שאינן זהירין במצבות ...

אין מסלקין הזיקן ... [מ]שרין ממונם מהזיקן ... שור
...
[של]הקדש שנגח שלישראל פטו[ר] ...
...
[מ]עליה אין בהן דין ... ^ [סימן לתוספת הצד] [וכן] שור

[תוספת בשוליים השמאליים של העמוד :]
... בין [ש]הזיק בין שהזוק ... [שלמיים שהזיקו גוביין ...
... מעילה וכן תודה שהזיקה] ...
... ...
... שאין [הלו]חם מכל[ל] ...

[המשך העמוד :]
... רע[הו עד שיהו ...
... קוו[דם שיתפוץ ...
... עוד אל[א] אפ[ילו] שור המוחדר
... ה[ק]דישו או [הפקירו] הרוי זה
... ה[ז]יק ובשעת עמה[דה בדין] ...

עד כאן הדף של הטיוטה.

הערות מאת ראש הישיבה - הרב נחום אליעזר רבינוביץ :

כדי לעמוד על השינויים שערך רבינו בטיוטה הראשונה המוצגת בדף הזה, אציג פה את הנוסח של כי' צפת (אוקספורד 344), שהוא אחד משלשה כתבי יד עליהם ביסטי את מהדורות יד פשוטה, שאוთה נחשיב לענייננו לנוסח האחרון. כל מה שניתן לקרוא בשידך מנו הטיוטה נדפס באOTTיות גדולות, וכל מה שמתבקש למלא, הן להשלים תיבות והן למלא פערים, הדפסתי באOTTיות קטנות. הוספות של תיבות אוOTTיות בנוסח הסופי שאין להם ריווח בטיוטה ציינתי בסוגרים מרובעות [.]. הלוות שלימונות שהתנוספו ציינתי בין קווים אופקיים מקבילים.

מחיקות בטיוטה מסוימות בסוגרים עגולות (), ומהיקות נוספות מן הטיוטה לנוסח הסופי ציינתי בסוגרים עגולות (()).

בגליון הימני ציינתי את מספר ההלכה בדפוסים. כדי להבין את העניין הוסיף גם תחילת ההלכה שבאמצעה מתחילה הטיוטה.

פרק שביעי

הכנס שורו לחצר בעל הבית שלא ברשות והזיק את בעל הבית או שהזק בור בעל הבית

ל

עמוד א

או שחפר בחצר בורות שיחים ומערות בעלי השור חייב בגין חצר ובבעל חצר חייב בגין חזרה עליו לסתמו

ז

הזק בעל הבית את השור אם (לא) הזיקו שלא לדעת פטור שהרי אומר לו למה נכנסת שלא ברשות עד שSEGHTI כך ואם הזיקו בראעת חייב נזק שלם מפני שיש לו רשות להוציאו מרשותו אבל להזיקו אין לו רשות (...ל...)

ח-ט שMIN לNZIKIN כיצד הרי שsharp כלי של חברו (חי...)) בין הוא בין בהמתו אין אומרין למזיק קח אתה את הכליל השבור ושלם זה דמי כליו אלא אומרין כמה פחת הכליל מדמיינו ונונן לו כל הפחת אם היה המזיק מועד או חצי הפחת אם היה תם שני' והמת יהיה לו (למ) לנזוק

פחת [ה]נבללה על הנזוק ושבה נבללה חולקין [אותו] המזיק והגניזק כיצד שור שונ[ה]
מאטמים שנגחוהו ומת והרי הנבללה שווה בשעת מיתה מאה וכשעת עמדת בדין
[פחתה] והרי היא שווה שמונים, אין

עמוד ב

המזיק משלם לו אלא מאה ואם היה תם משלם לו חמשים מגופו

י

[ה]שב[ין]חה הנבללה והרי היא שווה בשעת עמדת בדין מאה ועשרים הרי המזיק משלם לו תשעים אם היה מועד ואם היה תם משלם חמשה וארבעים [מגופו] וזה הוא שני'
וגם את המת יחזון שבכemat חוץין

יא

שור שורה מאטמים שנגח שור שווה מאטמים והפחיתו חמשים ובשעת עמדת בדין השביה הנזוק והרי הוא שווה ארבע מאות ואלו זה החבל שהפחיתו היה שווה שמנה מאות בין שפטמו לבין שבח מהילו אינו נתן לו אלא כשתען הנזק כחש מחמת המכחה בשעת עמדת בדין והרי הפחת שווה מאה נתן לו כשתען עמידה בדין

יב

השביה המזיק בשעת עמידה בדין אם מחמת שפטמו שבת אינו משתלם ממנו אלא מה שהיא שווה בשעה שהזק ואם מחמת עצמו השביה משתלם חצי נזק ממנו כולל בשעת עמדת בדין

יג על (הנזוק) המזיק לטrhoה בנבלה עד שמצויה אותה לנזוק כיצד כגון שנפל השור לבור וממה מעלה את הנבלה מן הבור ונותנה לנזוק ואחר כך שמן לו פחת הנבלה **שנ'** **כסף** ישיב לבعلיו ומהת מלמד שהוא חייב להשייב הנבלה **ו[ה]פחות שפחתה מן החי לנזוק ואמ היה تم (משלים)** חצי הפחת כמו שביארנו

פרק שנייני

ה שור שלישראל שנגח שור שלנכרי בין تم כי מועד פטור לפי שאין הגויים מחייבין ((בנזקי ממונו)) [את האדם על בהמתו שהזיקה] והרוי אנו דעתן להן כדיןיהם ושוד שלנכרי שנגח שלישראל בין تم כי מועד משלם נזק שלם קנס הוא [זה] לגויים לפי שאין זהירין במצוות ... אין משלקין הזיקן ((...)) [ואם לא תחייב אותן על נזקי בהמתן אין] משמרין ((ממונם מהזיק)) [אותה ומפסידין ממון הבריות]

א שור שלישראל שנגח שלהקדש או שלהקדש שנגח שלישראל פטור שני שור רעהו וכל הדרשים שחביבין עליהם מעילה [הן שאין בהן דין נזקים ופסולי המוקדשין יש בהן דין נזקים בין שהזיק [ו] בין שהזוקן שהרוי יצאו לפדיון ולהיותן חולין]

ב שלמים שהזיקו גובב((ין))ה מבשרן ואיינו גובה מן הבשר כנגד האמורין שהאמורין של קדשים קלים מועליין בהן כמו שביארנו בהלכות מעילה וכן תודה שהזיקה גובה מבשרה ואיינו גובה מן הלחם הבא עמה **שאין הלחם מכל הבשר וכיitz גובה שייאלן הנזוק וחברתו מן הבשר בקדושה כנגד חצי נזק שלו**

ג וכיitz גובה כנגד האמורין שם היה לו לגבות בחצי נזקו שווה דינר והיה כל הבשר עם האמורין שווה שני דינרין והבשר بلا אימורין שווה דינר וחצי איינו גובה שני שלשי הבשר אלא חצי הבשר בלבד

ד וכן שור ההפקר שהזיק פטור שני שור רעהו עד **שיהנין** הנכסין מיוחדרין לבעלים כיצד שור ההפקר שנגח וקודם **שיתפוץ** אותו המזיק עמד אחר וזה כו הרוי זה פטור ולא עוד אלא ((אפ...)) **שור המיחוד לבעלים שהזיק ואחר שהזיק הקדישו או הפיקרו הרוי זה פטור עד שייהיו לו בעליים בשעת הזיק ובשעת עמידה בדיין**

הרופא יראה שבחלק שרד מפרק שביעי ניכר שהנוסח שלו הוא קרוב מאד לטיווח, להוציאו אי אלה חילופי כתיב שלא ציינתי אותם. בסוף ההלכה ט נקרו הניר אבל ניכר שבхиותו שלם היה ריווח כדי תיבה אחת יותר ממה שהושלם בנוסח הסופי, וקשה לנחש מה היה כתוב שם. שתי הלוות שלא היו בטيوוח ניתווספו (יא-יב). שתי הלוות אלו הון דוגמא לחישוב העיקרון המופיע בהלכה ח. לאחר שבhalbכות ט-י הודגש העיקרון ביחס לנבייה, בהלוות יא-יב הודגש העיקרון גם לגבי سور ח. יצוין שבולטות העובדה שזו Tospta, שהרי בהלכה יג חוזר הרמב"ם לדzon בנבייה.

אולם פרק שמייני עבר ערוכה ושינויים יסודיים. סדר הדברים השתנה למורי. אף לא ניכר אם נפתח פרק חדש. המשנה נבאה כאמור, הדקימה לדzon בשור של הקדש ואחר כן سور של נכרי, אבל יש לעמוד על כך שמדובר בה רק על נזקי سور או שאר בעלי חיים. בטيوוח שינה רבינו והקדמים דינו של נכרי, אבל לסוף חזר לסדר המשנה. שינויים הללו נראה שהם קשורים גם בשינויו תוכן. בטيوוח סבר שהගויים אינם מחייבים על "נזקי ממונו" בכלל ולא רק על בעלי חיים שלהם שהויקו, ולפיכך מקבל דין לדין הקדש שאינו בו דין נזקים לגמרי. לפיכך הקדים דין הגוי משום החידוש שבו שאינו בו דין נזקים כלל, אף שאינו מפורש במקורות, ואחר כן הביא דין הקדש שאף בו יש חידוש זה על אף שהמשנה לא דיברה על כן, והצמיד להקדש דין سور של הפקר הוואיל ושניהם למדים מן המיעוט בכתבוב 'سور רעהוי'. אבל לסוף קבוע שדיןיהם של גויים אינם מחייבים שמירתם בלבד, אבל אין להסיק מזה על שאר נזקי ממונו. לפיכך, יש להקדים דין הקדש והפקר שהויא כוללני יותר, שהרי הקדש והפקר אינם בדיון נזקים כלל, ורק אחר כן הביא דין גוי שהוא מוגבל יותר, ועוד שדין הגוי למד מדין הפקר כפי שביארתי ביד פשוטה.

כיוון שחזר בו מן הקביעה הכללית "שאין הגויים מחייבין בנזקי ממונו", הוזקק לשנות כמה פיסකאות בהלכה זו. אבל הניסוח של דין הקדש נשאר כשהיה. כדאי לציין שמשנתנו גורסת: "سور שלישראל שנגח לשור שלהקדש ושלהקדש שנגח לשור שלישראל", וכך הוא בדפוסים (כך גם במחדורות ר"ש פרנקל והגר"י קאפק), אבל בשני כה"י שהעתקתי מהם במחדורתי וכן ישנים עוד כי"י הגורסים: "ושלהקדש שנגח שלישראל" בלי חזרה על המלה "השור", וכך הוא בעצם כי"ק של רבינו, ואין שום סיבה להניח שינוי.

משמעותו שבhalbכה ד בדיון سور הפקר נראה מן הטיווח שכתב: "ולא עוד אלא **אפילו** سور המiyorד". אולם בכינוי שבדקתי ליתא תיבת "אפילו". שמא בغال שכתב "ולא עוד אלא" הרי התיבה "אפילו" מיותרת היא, ולפיכך מחקה, וכ"ע.